

Nirha Efendić

Dvije pjesme iz duhovnog naslijeđa Srebrenice

Stručni tim etnologa Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine tokom 2008. i 2009. godine obavio je niz etnografskih istraživanja određenih naselja u okolini Sarajeva, koja su izgradili i naselili prognanici iz Srebrenice. Osnovni zadatak tima bio je snimiti promjene u načinu života Srebreničana nakon progona iz 1995. godine. Kao član istraživačkog tima Etnološkog odjeljenja Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine dobila sam zadatak da zabilježim usmene pjesme koje su uglavnom pamtile i čuvale žene. Rezultati ovih zabilješki objavljeni su u dvije serije: prvi i najraniji objavljeni su 2015. u zborniku pod naslovom *Žene nositeljice narodne muzičke prakse u Bosni Hercegovini* u izdanju Muzičke akademije u Sarajevu, a drugi dio objavljen je u časopisu *Društvene i humanističke studije* koji izdaje Univerzitet u Tuzli 2022. Ovaj rad fokusirat će se na dio snimljenog materijala koji je u Zemaljski muzej pristigao u međuvremenu, u trenutku kada se građa zabilježena od povratnika u Srebrenici uobličavala u naučni rad. Materijal koji je tom prilikom dobiven nije zabilježen u Srebrenici, ali tematski pripada srebreničkom korpusu, jer je posvećen tragičnim dešavanjima u ovome gradu. Riječ je o epskom spjevu koji je nastao kao odgovor na genocid počinjen u Srebrenici, u julu 1995. Tvorac spjeva i guslar je Željko Šimić iz Gruda. Analize materijala donesenog iz Gruda bit će poređene s analizama dijela materijala donesenog iz Srebrenice. Snimak njegova pjevanja uz gusle ustupila mi je prof. Jasmina Talam, koja je Željka snimila 2017. u Grudama. Rad se oslanja na interpretativne i analitičke metode.

Ključne riječi: Srebrenica, pamćenje, tradicija, nematerijalno kulturno naslijeđe, epska pjesma, balada

Srebrenica je manji grad koji se nalazi na krajnjem istoku Bosne i Hercegovine, na lijevoj obali rijeke Drine, koja je u tom dijelu svoga toka prirodna granica dviju bivših jugoslavenskih republika – Bosne i Hercegovine na jugozapadu i Srbije na sjeveroistoku. Urbana tradicija Srebrenice može se pratiti još od rimskog razdoblja, mada je svoj privredni uspon doživjela u srednjem vijeku, prvenstveno zahvaljujući iskopavanjima srebra. (Imamović 1997: 56) Sastav stanovništva do ratnih dešavanja iz 1992. godine sačinjavali su bosanski muslimani u procentu od 75%, a ostatak su činili bosanski pravoslavci sa veoma malim procentom bosanskih katolika. U ljeto 1995. Srebrenicu je pregazila vojska RS-a potpomognuta agresorskim snagama iz R Srbije. Srebrenica je, kao opkoljena enklava, više od tri godine odolijevala napadima, ali je, na kraju, izgubila tu bitku. Bošnjačko stanovništvo Srebrenice dijelom je deportovano na neokupirani dio Bosne i Hercegovine, a drugim dijelom pobijeno u masovnim strijelanjima. Međunarodni sud u Hagu proglasio je taj zločin genocidom.¹ U godinama koje će uslijediti, Srebrenica je postala simbol najvećeg ljudskog stradanja na koncu dvadesetog vijeka

¹ <https://arhiva.sensecentar.org/vijesti.php?aid=16387>

u Evropi, ali i središte istraživačke pažnje brojnih politologa, historičara, antropologa, sociologa i drugih naučnih te kulturnih djelatnika, koji već godinama pokušavaju istražiti i interpretirati jednu od najvećih kolektivnih ljudskih patnji nakon Drugog svjetskog rata na evropskom tlu. Tema Srebrenice, osim u naučnoistraživačkom polju, našla se i u područjima književnosti, muzike, likovne umjetnosti i filma.² Ono što je za nas u ovome radu posebno zanimljivo jeste tema tragedije u Srebrenici koja je potaknula nastanak jednog epskog spjeva koji je izveo guslar Željko Šimić u Grudama 2004. godine.

Etnografski rad i folklorni život Srebrenice

U razdoblju između 1961. i 1963. etnolozi Zemaljskog muzeja BiH istraživali su etnofolklorističke odlike Žepe. Žepa je, također, u toku ratne agresije na Bosnu i Hercegovinu proglašena manjom enklavom u istočnoj Bosni i doživjela je sudbinu sličnu sudbini Srebrenice. Istraživanja su urodila nastankom monografije posvećene ovome kraju, koja je objavljena u 19. broju *Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu (Etnološka sveska, 1964, vol. XIX)*. Zemaljski muzej BiH je 2008. godine institucionalno stajao iza etnografskog rada tima stručnjaka Odjeljenja za etnologiju ove ustanove koji su imali zadatak da snime promjene u načinu života prognanog i raseljenog stanovništva iz Srebrenice, a koji su naselili područja općine Vogošća, kao i određena sarajevska prigradska naselja. Osim sporadično objavljenih radova, do ovog momenta nije izašla monografija vezana za istraživanja u Srebrenici.

Veliki broj narodnih pjesama ovoga kraja, čije je istraživanje podrazumijevalo dio mog zadatka, bio je zabilježen i pohranjen u Arhivu Radija Srebrenica, koji je uništen nakon što je vojska Republike srpske provalila u grad, u julu 1995.³ Plan uništavanja arhiva sasvim se uklapa u opću neprijateljsku borbu protiv svih institucija u BiH (Halilovich 2014). Jedna od naših kazivačica i povratnica u Srebrenicu bila je novinarka i dopisnica *Dnevnog avaza* iz ovoga grada Mediha Smajić. Kao uposlenica Radija Srebrenica, govorila nam je da je među Srebreničanima u poratno vrijeme formirano nekoliko muzičkih sastava čiji je repertoar poprilično raznovrstan. Ovi sastavi djeluju na širem prostoru Bosne i Hercegovine i uglavnom njeguju izvornu muziku. Neki od tih sastava nastupaju pod imenima *Zvuci Jadra*, *Sateliti*, *Sućeske barabe* i *Veseli sastavci*. Teme pjesama koje čine repertoar ovih muzičkih sastava govore o pogibijama junaka koji su se borili za odbranu grada i poratnim socijalnim prilikama vezanim za raseljeno stanovništvo iz istočne Bosne. Tekstove pjesama njihovi muzički interpretatori sami su pisali. Većinom se radi o kraćim lirskim pjesmama.

Kako je već i naznačeno na početku ovoga rada, pjesme zabilježene tokom terenskog istraživanja Srebrenice dijelom su objavljene, pa ipak, jedna pjesma poslužit će nam za uporednu analizu s onim što je u međuvremenu pristiglo. Ovaj rad prvenstveno će se fokusirati na analizu pjesme o tragediji Srebrenice koja je nastala 2004, nakon posjete kolektivnoj dženazi, koju je obavio guslar iz Gruda Željko Šimić. Evo Šimićeve pjesme:

² Više o poratnim etnografskim prinosima iz Srebrenice vidjeti u radu autorice ovoga teksta: Efendić 2022.

³ Tokom terenskog istraživanja nismo uspjeli ostvariti kontakt s učesnicima spomenutih sastava, ali novinarka Smajić, sa kojom smo razgovarali, ukazala nam je na dio njihovog repertoara (Efendić 2015: 177).

Zakukala crna kukavica
iznad grada zvanog Srebrenica,
na hiljadu devete stotine
devedeset i pete godine,
jedanaesti u julu mjesecu,
strah spopade muslimansku djecu,
strah spopade hodže i hadžije:
muslimanske nestat će nacije.
Gavranovi, te od muke ptice,
digoše se iznad Srebrenice,
pa se nad njom povisoko viju,
rastočujući tešku tragediju,
a i suri oro krila stresa:
ljudskoga će najesti se mesa!
Ljute zmije pod kamen se kriju,
jer i one slute tragediju.
Golubovi gnijezda napuštaju,
lisice se u šumu vraćaju.
vuk zavija u sred bjela dana,
strah obuze svakog muslimana.
Strah obuze vojnika, civila,
tragedija sprema se nemila.
Ratko Mladić sa svojim Srbima,
sa krvavim nožem u zubima,
krvoločnim s bradom četnicima,
pokolj sprema nad muslimanima.
Taj ću slučaj sada opisati
i cijeli svijet upoznati,
da bi čule zemlje od imama
šta to Mladić radi od islama
i Karadžić, njegov starješina,
hoću da se to zna gdje istina.
Upoznat ću Balkan i Aziju,
u svijetu muslima naciju,
Ameriku, neka zna i ona,
da osudi predsjednik Klintona,
što je mogo, da je bila volja,
muslimane spasit od pokolja!
Uzrok ovoj tragediji biše:
Hrvati se Srbji zavadiše;
Srbi hoće veliku Srbiju
proširiti na Jugoslaviju.
S jedne strane vojska Karadžića
i zloglasnog ženeral Mladića.
S druge strane vojska Boban Mate,
koji svoje predvodi Hrvate.

Herceg-Bosnu osnovao Mate,
hercegovačke štiti Hrvate.
Milošević, predsjednik Srbije,
Karadžiću šalje divizije.
Boban ima pomoći junačke
od matične zemlje mu Hrvache.
Muslimani, ta nedužna bića,
između nakovnja su i čekića,
došli su im vrlo teški dani,
iz obruča ovog nema vani!
Hej, svijet cijeli gleda ovu dramu,
kraj se bliži dinu i Bajramu!
Srebrenica muslimane klala,
biće harem od islamskih glava!
Svjetske sile s predsjednik Klintonom
zaštićenom proglase je zonom.
Turci vile njihove dovode,
starce, djecu, gone do slobode.
Sa svih strana put slobodan ima,
idu pješke i autobusima.
Ratko Mladić tu ih s vojskom čeka,
spasit će ih, sad bi netko reka.
Srebrenica za nekoliko dana
trides hiljad primi muslimana,
male djece, žena i staraca,
iznemoglih majki i otaca.
Mladić besu daje duž enklave:
“Nikom dlaka neće falit s glave.”
A ne znaju šta ih tamo čeka,
da je Mladić besu pogazio,
a na Boga nije ni mislio.
Sve kada iskupi u enklavu,
lice, vjeru je pokazao pravu.
Pokolj poče, silna jeka nasta,
djecu mladu s roditeljim rasta,
svakog trenu počuješ udarce,
bije majke, dije djecu, starce.
Naređenje izda četnicima,
sa krvavim nožem u zubima,
urla, lupa strahovito biće:
“Sve koljite što se zemljom miče!”
Neću da se ijedan krik čuje,
od Hasana osta i od Muje,
nože ljute dobro naoštrite,
tko ne može zaklat muslimana,
sutrašnjega ne dočeka dana!
Sramotno je Srbinom se zvati

muslimana ako nećeš klati!
Tko god nosi turban i dimije,
živ, lane, ostati ne smije!”
Dragi Bože, kakvi su to jadi,
šta to vojska Karadžića radi!?
Lelek stoji mladih muslimanki,
siluju ih vojska Radić Mlatka.
Kad ih mlade obljube, siluju,
poslje toga zvjerski ih ubiju.
Djecu, žene, iznemogle starce
kolju, brate, kao bjele janjce.
Vade oči, sjeku ruke, noge.
Kad ih tako naprave uboge,
tada jame duboke kopaju
i napola žive tu bacaju.
Hej, šta su kriva nerođena djeca,
što začeta prije tri mjeseca,
iz utrobe da ih vade majci –
Karadžića to rade junaci.
Majci dijete iz krila trzaju,
naprijed gone, djecu ostavljaju.
Djeca kriče, zovu milu majku,
na ovome tužnome rastanku:
“Mila majko, zašto me ostavi?
Ako možeš samo mi se javi!”
Al svi zalud krici i uzdasi,
jer ne može niko da ih spasi.
Mladić Ratko, ljudska krvopijo,
na ovaj se potez odlučio,
Srebrenicom što se živo kreće
Srebrenicu više vidjet neće!
Dok j Srbina i Mladića Ratka,
ne preživi tude muslimanka
i još dok je živa Radovana,
neće ovdje biti muslimana!
Hej, starac čupa svoju sijedu bradu,
jer je svaku izgubio nadu.
Izgledi su preživjeti njima
kao vrapcu među jastrebima.
Majka oči stisne, dragi svjete,
da ne vidi kad joj kolju dijete!
I sunce je na trenutak stalo,
od žalosti i ono plakalo,
Najgore je pogledati, svijete,
iz utrobe majci vade dijete,
okreću ga na vrh bajonete!
Tad Mladiću ispuniše volju,

s istim nožem oboje zakolju!
Otkada je ljudi i vijeka,
otkada je Boga i čovjeka,
ovo nitko upamtio nije,
hej, nit se više upamtiti smije!
Netko bježi brdu u planine,
netko skače vodi u dubine,
netko moli Allaha dragoga
da ga spasi iz jada ovoga.
Mladić stalno Srebrenicom viče:
“Sve koljite što se zemljom miče!”
Što ne mogu nožem da pobiše,
to oružjem teškim uništiše.
Toliko su oružja imali,
da su topom jednoga gađali.
Hej, draga moja braćo muslimani,
u mjestu Potočari zvani,
krv je tekla tri bijela dana
od dvanaest hiljad muslimana.
Poslje ovog, braćo, sve ušuti,
noževi se umiriše ljuti.
Nasta tajac i jeziva slika:
negdi čuješ hropac ranjenika,
samo čuješ orla i gavrana –
ubijenim prave nove rane:
iz zraka se s visina spuštaju,
leševima krvcu ispijaju.
Ratko Mladić s osmjehom na licu,
kad pregleda cijelu Srebrenicu,
vidi – živa muslimana nema,
dženazu im na brzinu sprema.
Buldožerom naprave rovove,
muslimanske tu strpa sinove,
zatrpa ih teškim strojevima,
osveti se nevinim žrtvama,
za svjedoka nikog ne ostave,
tako misli i Ratko i Rade.
Al’ se zemlja zaklinjala Bogu:
“Ja Ti tajnu sakriti ne mogu!”
Kad rat svrši i poraće dođe,
svijet osudi srbijanske vođe.
Javlja se muslimanska dica,
što im harem ne bi Srebrenica.
Bog ih spasi iz ovoga jada,
živih osta petnaest hiljada.
Evo prođe devet godin dana
od masakra braće muslimana,

muslimani traže svoje dice
na mezarju grada Srebrenice,
u mjestu Potočari zvani.
Iz cijeloga svijeta muslimani,
što su srpskoj kami izbjegnuli,
na dženazi su se sakupili,
došli ovdje svjedočit istinu,
da pričaju kako braća ginu.
Poslušaj me, dragi pobratime,
dvi hiljade četvrte godine,
Na jedanes sedmoga miseca,
uzavrela cijela Srebrenica,
dvajest hiljad braće muslimana
i stotine njihovih imama,
s efendijom Mustafom Cerićem
i predsjednik Sulejman Tihićem,
došli jesu gradu Srebrenici,
potočarim, velikoj grobnici,
odat počast ovdje ukopanim
i najavit još ekshumiranim
klanjat podne namaz i dženazu
i proliti suze po obrazu,
svjetsku javnost s ovim upoznati,
Boga molit da se to ne vrati!
Hej, došla mati na mezar svog sina,
došla prokletih Srbina,
doša imam pomolit se Bogu,
efendija tražit mir i slogu.
Dženaza je ta tu klanjana
za trista triest osam muslimana,
što nanovo su ekshumirani,
što su ovih dana prepoznani.
Sad ću od njih neke spomenuti,
što su došli dženazu klanjati.
Hej, tu Džemila Delajnica jeca,
jer su joj tu sahranjena djeca,
tu joj osta i život i snaga,
Salko, Sadik, rahmetli Mujaga.
A Behija džamiji se žali:
“Svi su moji tu negdi ostali,
sve što mi je na nogam hodalo,
sve mi, seko, ovdje je poklano!”
Muk, tišinu u Potočarima
prekidaju majke s jaucima.
Šefka Salkić čeka ukop sina,
nije imo ni petnest godina.
“Odveli ga, nisam ni vidila,

još ga majka nije prežalila.”
Vremena će, braćo, prolaziti,
al majka ga neće prežaliti.
Gledala sam jednu majku finu,
sa pogledom negdi u daljinu.
Suze teku, a pogled joj luta,
očito je vrlo zabrinuta.
Samo šuti, na njoj šaren' bluza,
mahrama joj sva mokra od suza.
Mili Bože, teško ti je bilo
pogledati ovo vrime cilo.
Zumru Salkić sa sedam kćeriju,
kako cvile i teško vapiju.
Lani muža tu joj sahraniše,
sina Mirzu, danas metar više.
“Sine Mirza,” majka kroz plač zbori,
“samo jedno oko mi otvori,
a da vidiš svoju staru majku
na ovome tužnome rastanku!”
Ej, sve je na tren Potočarim' stalo
kad je sedam seka zakukalo:
“Mirza mili, naš jedini brate,
Bogu hvala, saznali smo za te,
kostiju ti pronađena šaka,
mi smo sretne, a i tvoja majka.
U srcu ćeš našem uvijek biti,
nećemo te nikad prežaliti!”
Hej, jedna majka na mezaru kleca,
držec dīte u ruci zajeca:
“Dragi sine, sve ufanje moje,
ovdje leži sedam braće tvoje,
nijedan se ne nagleda svijeta,
svi su mlađi od petnaest ljeta!
Krvopija Mladić sve ih pobi,
a ti si mi osta u utrobi!”
Hej, na dženazi u Potočarima
obradi se Tihić prisutnima:
“Srebrenicu ne zaboravljamo,
a u pravdu našu vjerujemo!
Nad smrću će život pobijediti,
svako dobro zlo će nadvladati,
heroj ne može zločinac biti
i naciju svoju predvoditi.
U njemu se samo zločin krije,
jer on nema vjere ni nacije!”
Hej, nakon klanjanja podne namaza,
poslušajmo nekoliko izraza

što ih reče Cerić efendija,
od dženaze namaza, tren prija:
“Ti pravedni Bože i svemoćni,
bez tebe smo slabi i nemoćni,
mač oduzmi ti nad silnicima,
vjeru u pravdu podaj nemoćnima.
Dragi Bože, molimo te vazda,
naša tuga neka bude nada,
osveta neka bude pravda,
suza majke nek molitva bude,
Musaovom pravdom nek im sude!
Ako li nas nesreća zadesi,
nek Nuhova lađa tad nas spasi!
Moli, majko, i Boga zazovi,
Srebrenica da se ne ponovi!
Hej, Srebrenico, naša kućo pravde,

svijet cijeli za tvoje zlo znade.
Djeca naša neka ovo pamte,
neka pamte, nek ovo ne vrate,
jer ko mačem kreće na drugoga,
poginut će od tuđeg, il svoga!”
Oj, Mladiću, krvopijo muška,
tebe tvoja pogodila puška!
Ti nevine pobi muslimane,
zato teške doživljavaš dane!
Karadžiću, ljudska krvopijo,
ti od svoga metka poginuo!
Muslimani još ne gube nade,
oba će vas stići ruka pravde!
Srebrenico, naš mezaru sveti,
s tobom ćemo živiti i umrijeti!

Navedena pjesma spjevana je u 312 stihova klasičnog epskog deseterca. Uvodnim stihovima “Zakukala crna kukavica”, izvođač najavljuje dramu. Nakon uvodnog stiha slijedi kazivanje o godini događanja radnje po kojoj je nastala pjesma, što je također tipičan epski momenat u većini pjesmama koje opisuju određeni historijski događaj. Međutim, ova pjesma, za razliku od tradicionalnog epa, nema epskog junaka koji će slavo dobitno stati uz narod i ponijeti titulu heroja. Epske pjesme često slave heroje iz nacionalne prošlosti opisujući bitke koje su vođene sa spoljnim neprijateljem (Lord 1990: 27). Ova pjesma ne slavi nikakvog heroja, osim što su određeni neprijateljski vođe prozvani u više stihova, poput zloglasnog Mladića u sljedećim stihovima: *Ratko Mladić sa svojim Srbima, / sa krvavim nožem u zubima, / krvoločnim s bradom četnicima, / pokolj sprema nad muslimanima.*

Pjesma koju je uz gusle pjevao Željko Šimić prof. Jasmini Talam dok je radila istraživanje posvećeno tradicijskim muzičkim oblicima Bosne i Hercegovine, u osnovi, opisuje obezglavljenost i tragediju bosanskih muslimana. Spjevana je na istoj poetskoj matrici (epski deseterac) kao i stare epske pjesme iz južnoslavenske tradicije i pokušava interpretirati povijesne događaje koji su krupno odjeknuli u društvu, što jeste povijesni zadatak epske pjesme, ali i guslara u njezinoj interpretaciji. Ona se na taj način priključila tradiciji epsko-guslarskog pjevanja i ta je činjenica određuje kao epsku. Ono na šta smo ipak navikli u ovoj vrsti pjesme, koju smo naslijedili iz srednjovjekovlja, i na što nam istraživači usmenog pjesništva ukazuju, jeste epski svijet koji u pjesništvu funkcionira u sprezi s junakom. “Epski svijet u osnovi čine junak, njegova odjeća i oružje, te njegov konj. Epski junak je predstavnik kolektivnih vrijednosti i borac za očuvanje svoje zajednice. Nasuprot njega nalazi se njegov epski neprijatelj. Odnos između epskog junaka i epskog neprijatelja utemeljen je na polaritetu ‘naš i njihov’, a ne na odnosu ‘bijelo i crno’.” (Šemsović 2021: 142) Na primjeru pjesme guslara Željka Šimića vidjeli smo neke odmake od pretpostavljene šeme i povijesnog obrasca. Ipak, evidentne su i poveznice, dovoljne da ovu pjesmu svrstamo u red epskih. Glavni odmak doima se u nedostatku

epskog junaka. Istina, na nekoliko mjesta, u središnjici pjesme, guslar se poziva na određene autoritete iz naroda o kojem pjeva: *Dvajest hiljad' braće muslimana / i stotine njihovih imama, / s efendijom Mustafom Cerićem / i predsjednik Sulejman Tihićem, / došli jesu gradu Srebrenici, / Potočarim', velikoj grobnici, / odat počast ovdje ukopanim*. Ali ovi "autoriteti" došli su da izraze sućut i da se tehnički obavi šta treba za jedan dostojanstven ukop, ili kako stihovi kazuju: *Klanjat podne namaz i dženzazu / i proliti suze po obrazu, / svjetsku javnost s ovim upoznati, / Boga molit da se to ne vrati!* Nijedan od spomenutih muslimanskih "junaka" u pjesmi nije učesnik nekog boja, borbe, niti je u epskom kazivanju izvojevao kakvu pobjedu. Čini se da je postavljeni zadatak guslaru u ovome slučaju bio opjevati događaje: junaci su spomenuti usput, barem kada je bošnjačka strana u pitanju. Kao antipod bošnjačkoj obezglavljenosti, u pjesmi stoji dobro organizirana i isplanirana akcija srpskih vođa. Oni su u pjesmi predstavljeni kao krvoločni i žedni neprijatelji: *Mladić stalno Srebrenicom viče: / "Sve koljite što se zemljom miče!"* S druge strane, u dijelu pjesme gdje je opisana i predstavljena muslimanska nejač i sirotinja, javlja se kletva u obliku zazivanja kazne kao posljednje oružje uciviljenog, što je saopćeno putem dramatičnih stihova: *Hej, Srebrenico, naša kućo pravde, / svijet cijeli za tvoje zlo znade. / Djeca naša neka ovo pamte, / neka pamte, nek ovo ne vrate, / jer ko mačem kreće na drugoga, / poginut će od tuđeg, il' svoga!" / Oj, Mladiću, krvopijo muška, / tebe tvoja pogodila puška!* Bošnjaci su u ovim posljednjim stihovima predstavljeni kao samosvjestan, ali miroljubiv svijet. Njihovi autoriteti u pjesmi ne pozivaju na osvetu u istoj mjeri, nego pozivaju na borbu za pravdu i istinu, za pamćenje teške prošlosti, ali i za oprost u konačnici.

Duhovni život poslije rata: jedna balada iz pamćenja Hatidže Mehmedović

Nalazi do kojih sam došla u prvim etnografskim pohodima prema raseljenom stanovništvu Srebrenice 2008. godine ukazali su mi na potrebu da ispitam povratnike u taj grad. Krajem 2012. godine uradila sam još jedno samostalno etnografsko istraživanje duhovnog života među povratnicima u Srebrenicu. Najprije sam otišla do Hatidže Mehmedović, predsjednice udruženja "Srebreničke majke", udruženja koje okuplja žene povratnice u ovaj grad. Par godina nakon ovog susreta Hatidža se ozbiljno razboljela, a u julu 2018. napustila Ovaj svijet. Nakon mnogo sati provedenih u razgovoru sa Hatidžom, koja je u genocidu izgubila oba sina, muža, te mnogobrojnu familiju, zabilježila sam i jednu pjesmu koju je moja kazivačica govorila sa posebnim žarom. Riječ je o jedinstvenoj baladi koja govori o smrti epskog junaka Alije Đerzeleza. Prema nalazima etnologije i folkloristice Đenane Buturovićeve, historijska ličnost Gürs Ilyas prvi put spominje se u turskim putopisnim defterima, u zbirnom katastarskom popisu iz 1455. godine i to kao timarnik-spahija. Prve izravne vijesti o pjesmama o Đerzelez Aliji i njegovu junaštvu potiču iz 17. vijeka. Nalaze se u djelu Ibrahim-bega Pečevića, u njegovom historijskom djelu *Tarihi Pečevi*, a s obzirom na to da je Pečevi boravio u Bosni krajem 16. vijeka, vjerovatno je pjesme o kojima je riječ čuo u Bosni (Buturović 1975). Pjesmu iz sjećanja

Hatidže Mehmedović poredila sam sa inačicama do kojih sam došla u literaturi i ti nalazi objavljeni su u Zborniku *Sarajevski filološki susreti IV* 2018. godine. Ono što je za mene zanimljivo u ovom trenutku jeste upravo pitanje koje se promiče i kroz Željkovu pjesmu – obezglavljenost i odsustvo lidera u trenutku najvećeg stradanja naroda. U pjesmi koju sam zabilježila na terenu, u Srebrenici, od gospođe Mehmedović, opjevani epski junak na kraju umire, što nije uobičajena pojava u epskim pjesmama. U drugim dvjema inačicama Alija Đerzelez, poznati epski junak, vraća se kući nakon što je prebolovao rane. Znači li to da se kakvim slučajem Hatidža usudila proglasiti smrt epskog junaka!? Postoje brojni razlozi zbog kojih se takvo šta nije dogodilo u drugim varijantama ove pjesme ili u epici općenito, a jedan od njih jeste i strah sa suočenjem (makar to bilo i u svijetu pjesme) gubitka narodnog prvaka. U epskom svijetu, junaci imaju tačno određene zadatke: njihova smrt značila bi kraj slavodobitne borbe, kraj volšebnih putovanja i spasilačke uloge. Usmeni pjesnik to ne smije dozvoliti. Ipak, opjevanje smrti epskog junaka sačekalo je jednu srebreničku majku. Hatidža nije mogla, ili nije željela, da se sjeti eventualnog nastavka pjesme koji bi značio preokret, čime bi se ispoštovala norma epskog svijeta i epskog junaka. Evo pjesme iz Hatidžina kazivanja:

Razbolje se Đerzelez Alija
u planini, pod zelenom jelom.
Bijeli mu se košulja kroz grane
kao snijeg u proljetne dane.
Nit mu pere mati, nit sestrice,
nit njegova ljuba vjerenica.
Kiša pere, žarko sunce suši,
Alija se od bolova guši.
Bol boluje, tužne snove sniva,
niko ne zna šta se s njime zbiva,
osim gavran što graknu na jeli:
“Alija se sa dušicom dijeli!”
Doletje mu sokol ptica crna.
Iz kljuna ga vodicom zaliva:
“Oj sokole, ptico najmilija,
kakvu sam ti napravio zgodu
Pa mi hladnu ti donosiš vodu?”
Soko svoje podignuo krilo:
“Znaš, Alija, nije davno bilo,
kad si išo poljem zelenijem
sa svojijem atom vilenijem –
moji ptići istom poletjeli,
u zelenu travu popadali.
Ti sakupi moje ptiće male,
pa ih stavi u jelove grane.
Moji ptići nejmadoše krila –
umalo ih vojska pogazila.
To ja tebi zaboravit neću,
moj Alija, nikad i umrijet ću!”⁴

⁴ *Razbolje se Đerzelez Alija*, FAZM, LXVIII – G, 16469.

Posmatrajući i uviđajući žar sa kojim je moja kazivačica izgovarala ove stihove, zaključila sam da preživjele žrtve nesvjesno čeznu za jakim vođom koji će im ponuditi “ruku spasa” s jedne strane, a s druge strane, ove žene posredno i skoro šifrirano govore o jednom strašnom gubitku koji je obilježio njihovu prošlost i njihove živote. Pjesma iz sjećanja Hatidže Mehmedović o bolovanju epskog junaka Đerzelez Alije dolazi u obliku balade. Prisutna je parna rima koja ukazuje na mogućnost mlađeg nastanka pjesme ili nastanka balade pod utjecajem romantičarske poezije. Srednjovjekovni stih u južnoslavenskim književnostima bio je podređen strogim metričkim pravilima u kojima su ulogu imali i broj slogova u stihu, ali i njihova naglašenost, odnosno nenaglašenost. Forma rime je, s druge strane, posljedica utjecaja mlađe, moderne poezije. Spjevana je u tridesetak stihova tipičnog epskog deseterca i može se pribrojiti lirsko-narativnim formama. Zapravo, ona angažira staru epsku temu u novom vremenu, a zatim je pamti i oblikuje po ugledu na mlađu, dobro prihvaćenu formu, formu rime. Pjesma iz sjećanja Mehmedovićeve nosi obilježja viteških elemenata ratovanja, simbolike koja upućuje na srednji vijek, kao i prve historijske podatke o postojanju historijske ličnosti *Gerz-Iljasa*, kojeg je odlikovala izuzetna snaga i nesvakidašnja hrabrost i oko kojeg se, shodno nalažima, plela narodna slava i pjesma (Buturović 1975: 173, Krnjević 1972).

Pjesma iz sjećanja Mehmedovićeve predstavlja vrijedan primjerak iz riznice duhovnog života koji se odvijao sredinom i u drugoj polovini XX vijeka na širem prostoru srebreničkog kraja. Slava i junaštvo historijskih ličnosti živjeli su u narodnoj tradiciji u kojoj je sačuvano i sjećanje na njih, bez obzira na formu kojom je saopćavano. Ali zašto ono izlazi danas iz Hatidžina sjećanja, dvije decenije nakon najveće traume koju je doživjela? Činjenica je da su davno ustanovljene pjesničke teme primjenjivane na različite vrste literarnih formi. Na taj je način određena tema produžavala svoj život i omiljenost među baštinicima. Također, određena pjesnička tema prolazila bi i kroz određenu lirsku formu. Potom bi ustanovljeni lirski obrazac putovao kroz vrijeme i prostor mijenjajući tek imena protagonista. U slučaju pjesme o bolovanju Đerzelez Alije, tema je prilagođena, ime junaka posuđeno je iz epske pjesme, ali je pjesnička forma promijenjena iz epske u epsko-lirsku. U najvećem broju slučajeva, “putovanje” lirskog obrasca prisutno je u sevdalinkama. U njima bi tema ostala ista (udaja protiv volje, ponosna djevojka, fatalna ljepota neke žene itd.), ali bi se promijenila imena likova u pjesmi. Dakle, ustanovljene teme prilagođavale su se različitim pjesničkim uobličenjima u kojima su opjevala nove junake, kao i događaje privlačne za pjesnike-hroničare i svjedoke vremena i događaja (Efendić 2015a: 175).

Ova pjesma sigurno nije usamljen slučaj kada govorimo o transformaciji prastarih tema u kojima jedan epski heroj izranja u formi epsko-lirske pjesme ili balade. Osim navedene, druge pjesme koje sam snimila na terenskom istraživanju u Srebrenici također nose jednu skrivenu poruku o teško preživljenoj patnji i bolu iz prošlosti. Izuzetak čine lirski distisi koji su uglavnom proizvod trenutka i mahom djevojačkog nadmudrivanja u toku kolanja. U ovome slučaju imamo na djelu lirsko-narativnu pjesmu, u kojoj se događa susret sa smrću, što jeste odlikovno svojstvo balade. Pri našem posljednjem susretu, Hatidža se prisjetila još pet stihova navedene pjesme koji su je nesumnjivo odredili kao baladu. Evo tih stihova:

Progovara Đerzelez Alija: / “Ej sokole, moja ptico siva, / podigni se ti na svoja krila, / brzo sleti niz Ivan-planinu, / selam nosi mojoj miloj nani, / jer su moji odbrojani dani.”

Vođe, ili narodni heroji, moraju preživjeti i zauzeti se za svoj narod, nesvjesna je priča koju kazuju ne samo majke nego i cjelokupno društvo sa posebnim zastajanjem tamo gdje je prošlost dozvolila slabost svijeta i odsustvo vođe koji će istupiti u ime njega.

Zaključak

Folklorističke odlike srebreničkog područja, s izuzetkom Žepe, u predratnom razdoblju bile su zabilježene samo u naznakama pojedinačnih istraživača. Kao kustos Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, bila sam član tima stručnjaka Etnološkog odjeljenja koji su posmatrali promjene u načinu života srebreničkih prognanika 2008. i 2009. godine, koji su nastanili prigradska Sarajevska naselja. Samostalan istraživački rad obavila sam sa povratnicima u Srebrenicu 2012. Dio rezultata rada sa Srebreničanima objavljen je 2015. i 2018., u dvije različite publikacije, ali jedan dio građe koja se veže za “srebrenički korpus” pristigao je u trenutku pripremanja trećeg rada za objavljivanje posvećenog ovoj građi. Riječ je o netipičnoj epskoj pjesmi koju je Zemaljskom muzeju BiH ustupila prof. Jasmina Talam, a koju je 2017. zabilježila od guslara iz Gruda Željka Šimića. Pjesma je svojevrsna interpretacija događaja iz jula 1995. u Srebrenici, a govori o stradanju nevinih ljudi, civila. Opjevana je povijesna nepravda učinjena prema muslimanima ovoga dijela Bosne, kao i njihova obezglavljenost i odsustvo junaka koji je (prema uobičajenom modelu epske pjesme) trebao zaštititi goloruki svijet i donijeti pobjedu. Bošnjaci su povijesno, ali i u pjesmi iz Gruda, poniženi i uciviljeni. Ipak, ne zazivaju osvetu.

Moji prvi uvidi sa terena u Srebrenici, i općenito sa Srebreničanima, ukazivali su na osjećanje odbačenosti, izolacije i poniženosti među pripadnicima prognaničke populacije. Kazivačice su uglavnom bile sredovječne žene, koje su izgubile muške članove svojih porodica u genocidu. Lirsko-narativna pjesma koju sam zabilježila od Hatidže Mehmedović, predsjednice udruženja “Srebreničke majke”, dio je predratnog repertoara usmenih pjesnika, koji su bili nositelji nematerijalnog kulturnog naslijeđa u ovoj regiji. Po svojoj formi, razmatrana pjesma ukazuje na mogućnost mlađeg postanka, jer je u njoj prisutna forma parne rime, koja je jedno od svojstava moderne, romantičarske poezije, ali ona sadržava teme i motive koji ukazuju na daleku prošlost u kojoj su veliki junaci slavo-dobitno poražavali neprijatelja i čiji je zadatak bio da donesu nacionalnu slavu i povedu narod u pobjedu. Moralne pobjede, kojima su odlikovane “Srebreničke majke”, okupljene oko nekoliko udruženja građana (a združivanje je i najmanje i najviše što su mogle učiniti nakon svega), dio je općenitog mirnog poravnanja i pravde, kao i rezultat njihovih ličnih nevolja. Ipak, žal za izgubljenim i tuga zbog bolne prošlosti obilno izviru iz njihovih sjećanja i duhovnog života. To osjećanje odrazilo se čak i na pjesme koje su pamtile i, u danima poslije rata, ponavljale, u vlastitom ozračju tuge i odbačenosti, dajući trajan pečat nikad ispričanim pričama. Čežnja za izgubljenim i nepovratnim životima, između ostaloga, izvire i iz pjesama, priča i nesvjesnih zazivanja daleke prošlosti: kada su veliki heroji, sposobni da zaštite nejake i povedu ljude, živjeli svoj volšeban junački život.

Izvori i kazivači

Kazivači

Hatidža Mehmedović, Željko Šimić, Mediha Smajić

Izvori

Folklore Archive of National Museum of Bosnia and Herzegovina (FAZM)

Sense (2015) Potvrđena presuda za genocid u Srebrenici, Sense, Centar za tradicijsku pravdu, 30.

1. 2015. Dostupno na: <https://arhiva.sensecentar.org/vijesti.php?aid=16387>.

Literatura

Buturović, Đenana (1964), "Epska narodna tradicija", *Glasnik Zemaljskog Muzeja – Etnologija*, 169-194.

Buturović, Đenana (1975), "Gerz Iljas – Đerzelez prema historijskim izvorima XV, XVI i XVII vijeka", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XLI, sv. 3–4, Filozofski fakultet Beograd, 172-186.

Efendić, Nirha (2015), "Rukovijet lirskih usmenih pjesama iz pamćenja srebreničkih povratnica", u: *Žene nositeljice narodne muzičke prakse u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Muzička akademija UNSA – ACTM Nacionalni komitet Bosne i Hercegovine, 176-185.

Efendić, Nirha (2015a), *Bošnjačka usmena lirika – kulturnohistorijski okviri geneze i poetička obilježja*, Sarajevo: Zemaljski muzej BiH – Slavistički komitet u Sarajevu.

Efendić, Nirha (2018), "Najrecentniji pogled na historijskog Gurs Ilyasa u lirskom pamćenju – trovarijantsko promicanje pjesme o bolovanju Đerzelez Alije", *Zbornik radova Sarajevski filološki susreti 4*, Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 257-279.

Efendić, Nirha (2022), "Fragmenti duhovne baštine među prognanicama iz Srebrenice i povratnicama", *DHS 2* (19) 2022, Tuzla, 99-114.

Halilovich, Hariz (2014), "Reclaiming erased lives: archives, records and memories in post-war Bosnia and the Bosnian diaspora", *Archival Science, International Journal on Recorded Information* 14, Springer, 231-247. DOI 10.1007/s10502-014-9227-z

Imamović, Mustafa (1997), *Historija Bošnjaka*, Sarajevo: Preporod.

Krnjević, Hatidža (1972), "Đerzelez Alija – između epskog trijumfa i ljudskog poraza", *Izraz* XVI/6, 547.

Lord, Albert B. (1990), *Pevač Priča (1) Teorija*, prev. s engleskog: Slobodanka Glišić, Beograd: Idea.

Šemsović, Sead (2021), *Usmena poezija Bošnjaka*, Sarajevo: Slovo bosansko – Sarajevo.

Željko Šimić. Fotografija pripada privatnoj arhivi
prof. Jasmine Talam. Grude, 2017.

Hatidža Mehmedović. Fotografiju zabilježila
N. Efendić u Srebrenici 2015.

Two poems from spiritual heritage of Srebrenica

Summary

In 2008 and 2009, the expert team of ethnologists of the National Museum of Bosnia and Herzegovina conducted a series of ethnographic studies of certain settlements in the vicinity of Sarajevo, which were built and populated by persons exiled from Srebrenica. The main task of the team was to record the changes in the way of life of the people of Srebrenica after the persecution in 1995. As a member of the research team of the Ethnology Department of the National Museum of Bosnia and Herzegovina, I was given the task of recording oral poems that were mainly remembered and preserved by women. The results of these notes were published in two series: the first and earliest ones were published in 2015 in the collection entitled ‘Žene nositeljice narodne muzičke prakse u Bosni Hercegovini’ (Women bearers of folk music practice in Bosnia and Herzegovina) and published by the Sarajevo Music Academy, and the second part was published in 2022 in the journal ‘Društvene i humanističke studije’ which is published by the Tuzla. This paper will focus on a part of the recorded material that arrived at the National Museum in the meantime, at the moment when the material obtained from the returnees in Srebrenica was being shaped into scientific work. The material obtained on that occasion was not recorded in Srebrenica, but thematically it belongs to the Srebrenica canon, because it is dedicated to the tragic events that took place in this town. It is an epic song that was created in response to the genocide committed in Srebrenica in July 1995. The creator of the song and gusle player is Željko Šimić from Grud. The analysis of the material brought from Grude will be compared with the analysis of a segment of the material brought from Srebrenica. The recording of the singing accompanied by gusle was given to me by professor Jasmina Talam, who recorded Željko in 2017 in Grude. The work relies on interpretative and analytical methods.

Key words: Srebrenica, remembrance, tradition, intangible cultural heritage, epic song, ballad